

KDE TY DVOJNÉ VAZBY V C₆₀ JSOU?

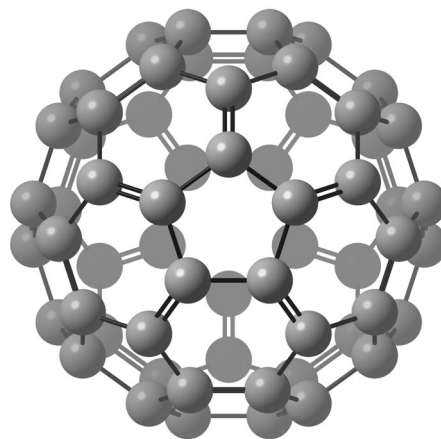
ZDENĚK SLANINA

TARA centrum, Cukubská univerzita, Japonsko

Na letošní rok připadá 30. výročí pozorování fullerenů v plynné fázi¹ a pětadvacáté výročí jejich přípravy v krystalické formě² (mimořádně – i 40 let od prvního Czech-made příspěvku³ výzkumu nanouhlíků). Je proto jisté na místě, že Bulletin ČSCH v předchozích číslech zařadil na úvodní stranu grafickou variaci na téma C₆₀, a pro úplnost může být užitečné – na potřeby – uvést i (poměrně zřídka vídanou) strukturu se správným rozložením dvojných vazeb.

Když bylo v r. 1990 zveřejněno⁴ NMR spektrum C₆₀ (prvně na konferenci v nám blízké Kostnici⁵), bylo to definitivním potvrzením hypotézy z r. 1985, že C₆₀ má podobu jednoho ze třinácti (semi-regulárních) Archimédovských mnohostěnů, jmenovitě komolého ikosaedru. Archimédovské mnohostěny jsou tvořeny dvěma či více pravidelnými mnohoúhelníky, přičemž jejich uspořádání kolem všech vrcholů je identické (a tedy NMR spektrum by bylo tvořeno jedinou linií). V případě C₆₀ jde o pravidelné pětiúhelníky a šestiúhelníky. Univerzální vlastností všech fullerenů je, že vždy obsahují právě deset pětiúhelníků⁶. Ježto z každého vrcholu komolého ikosaedru vychází tři hrany, celkový počet vazeb v C₆₀ (zatím nerozlišovaných na jednoduché a dvojně) je $3 \cdot 60 / 2 = 90$ (a dle Eulerovy formule⁷ počet stěn $2 + 90 - 60 = 32$, takže šestiúhelníků je 20). Další důležitou geometrickou vlastností komolého ikosaedru je, že všechny jeho pětiúhelníky jsou tzv. izolované – každý je obklopen pěti šestiúhelníky (takže nikdy dva pětiúhelníky nesdílejí společnou vazbu). V C₆₀ jsou jen dva typy vazeb: buď sdílené pěti- a šestiúhelníkem (5/6 vazby) nebo dvěma šestiúhelníky (6/6 vazby). Vzhledem k právě tučtu pětiúhelníků je počet 5/6 vazeb $12 \cdot 5 = 60$, takže 6/6 vazeb je $90 - 60 = 30$. V rámci geometrie je délka všech vazeb stejná, ne tak ale v C₆₀. Např. výpočty^{8,9} provedené v období 1985–86 poskytly pro 5/6 vazby délku 1,464 Å, a pro 6/6 vazby 1,385 Å, což umožňuje formálně hovořit o jednoduchých a dvojných vazbách. Bez ohledu na to, zda 5/6 a 6/6 vazby mají stejnou nebo různou délku, patří komolý ikosaedr i C₆₀ pod bodovou grupu symetrie I_h. Ta obsahuje zejména pěti- (procházejí středy protilehlých pětiúhelníků) a trojčetné osy symetrie (spojují středy protilehlých šestiúhelníků). Ty trojčetné osy souvisí s tím, že každý šestiúhelník je na přeskáčku obklopen třemi pěti- a třemi šestiúhelníky. Ergo v každém šestiúhelníku jsou na přeskáčku tři jednoduché a tři dvojně vazby, což je zásadní rozdíl od benzenu, ve kterém je všech šest C–C vazeb identických (benzen patří pod D_{6h} grupu symetrie, takže vykazuje šestičetnou osu, v C₆₀ nepřítomnou). Na základě této geometrické rozvahy můžeme již zakreslit správné rozložení

(formálních) dvojných vazeb v C₆₀. Dvojně vazby jsou ty, které sdílejí dva šestiúhelníky, v každém jsou tři, takže celkem jich je $3 \cdot 20 / 2 = 30$. Musí to takhle být:

Obr. 1. Struktura C₆₀ vypočtená^{8,9} v letech 1985–86 na Hokkaidské univerzitě

Vazba 5/6 je ale kratší než jednoduchá vazba v ethanu, a vazba 6/6 je delší než dvojná vazba v ethylenu (pyramidalizační úhel v C₆₀ je zhruba aritmetickým průměrem hodnot pro oba tyto uhlovodíky). X-paprsková strukturální analýza C₆₀ po osmylaci¹⁰ poskytla délku 1,434 Å pro 5/6 a 1,386 Å pro 6/6 vazby; X-paprskové hodnoty¹¹ v plynné fázi jsou 1,458 Å (5/6) a 1,401 Å (6/6). Blízkost délek vazeb se projevuje i v relativní blízkosti formálních energií¹² vazeb C₆₀ (5/6 ~ 105 kcal/mol; 6/6 ~ 112 kcal/mol). Oba typy vazeb však vykazují chemickou reaktivitu různou.

C₆₀ není jediný možný ikosaedrální (grupa symetrie I_h nebo I) fullerén; dokonce jich je nekonečně mnoho. Pro každý počet uhlíkových atomů n vyjádřitelný v součtovém tvaru $n = 20(i^2 + ij + j^2)$ (kde i, j jsou nezáporná celá čísla) existuje¹³ fullerén s ikosaedrální symetrií. Tedy i nejmenší fullerén C₂₀ by měl být ikosaedrální, leč u něj nastává redukce¹⁴ symetrie v důsledku Jahn-Tellerova efektu, stejně jako u ikosaedrálního C₈₀. Této redukci u C₈₀ lze ale zabránit vhodnou enkapsulací dovnitř klece (značenou @) jako např. u¹⁵ La₂@C₈₀ nebo¹⁶ Sc₃N@C₈₀, k čemuž přispívá i rotace enkapsulátu. Vyšší symetrie je u fullerenů poměrně častá, což může usnadňovat¹⁷ jejich charakterizaci.

LITERATURA

1. Kroto H.W., Heath J.R., O'Brien S.C., Curl R.F., Smalley, R.E.: Nature 318, 162 (1985).
2. Krätschmer W., Lamb L.D., Fostiropoulos, K., Huff-

- man, D.R.: *Nature* 347, 354 (1990).
- Slanina Z.: *Radiochem. Radioanal. Lett.* 22, 291 (1975).
  - Taylor R., Hare J.P., Abdul-Sada A.K., Kroto H.W.: *J. Chem. Soc., Chem. Commun.* 1423 (1990).
  - Slanina Z.: *Int. J. Hist. Eth. Natur. Sci. Technol. Med. NTM* 9, 41 (2001).
  - Slanina Z.: *Chem. Listy* 86, 327 (1992).
  - Slanina Z.: *Vesmír* 67, 13 (1988).
  - Slanina Z., Rudziński J.M., Togasi M., Ōsawa E.: *J. Mol. Struct. (Theochem)* 61, 169 (1989).
  - Rudziński J.M., Slanina Z., Togasi M., Ōsawa E., Iizuka T.: *Thermochim. Acta* 125, 155 (1988).
  - Hawkins J.M., Meyer A., Lewis T.A., Loren S.: *ACS Symposium Series* 481, 91 (1992).
  - Hedberg K., Hedberg L, Bethune D.S., Brown C.A., Dorn H.C., Johnson R.D., De Vries M.: *Science* 254, 410 (1991).
  - Slanina, Z., Ōsawa, E.: *Fullerene Sci. Technol.* 5, 167 (1997).
  - Goldberg M.: *Tohoku Math. J.* 43, 104 (1937).
  - Slanina Z., Adamowicz L.: *Fullerene Sci. Technol.* 1, 1 (1993).
  - Yamada M., Minowa M., Sato S., Slanina Z., Tsuchiya T., Maeda Y., Nagase S., Akasaka, T.: *J. Am. Chem. Soc.* 133, 3796 (2011).
  - Slanina Z., Nagase S.: *ChemPhysChem* 6, 2060 (2005).
  - Huffman D.R., Krätschmer W.: *Materials Res. Soc. Proc.* 206, 601 (1991).